

РОЗВИТОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У РАННЬОНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИЙ ПЕРІОД

Залізнюк І.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядається історія становлення та розвитку німецької літературної мови в ранньонововіверхньонімецький період, розкрито проблеми періодизації, визначення його хронологічних меж та змісту. Проведено аналіз історичних та соціально-політичних передумов становлення загальнонімецької мовної норми. Описано вплив екстралінгвальних чинників на розвиток мови, універсалізацію лексики, граматики, вибір стилістичних засобів.

Ключові слова: *ранньонововіверхньонімецький період, мовна норма, історія мови.*

Ранньонововіверхньонімецький період — це перехідний період від середньовічної до сучасної німецької мови. Термін «ранньонововіверхньонімецький» вказує на перехідний відрізок часу між середньовіверхньонімецьким та нововіверхньонімецьким періодами. Проти цього відносного визначення вперше виступив Конрад Широкауер у 1957 р. і заговорив про «суверенну мовну епоху». Його підтримав А. Бах та перш за все Г. Еггерс, який присвятив ранньонововіверхньонімецькому періоду третій том свого чотиритомного видання з історії мови. У цій книзі він акцентував увагу на понятті «епоха», протиставляючи його поняттю «період». Протилежної думки дотримується Г. Мозер, який наголошує на сильному зв'язку з середньовіверхньонімецьким періодом. П. Поленц з історичної та соціально-культурної точки зору пропонує загальне поняття «німецька мова в період раннього бюргерства». В. Беш та Г. Філіп займають посередницьку позицію і надають перевагу виразу «мовний період». Г. Пенцль зазначає, що важливою рисою ранньонововіверхньонімецького періоду є роздробленість на діалекти. На основі цього Г. Пенцль визначає, що часовими рамками вищезазначеного періоду є кінець XIV ст. — початок XVIII ст.

Періодизація ранньонововіверхньонімецького періоду, визначення хронологічних рамок та змісту є складним питанням для науковців. Г. Вольф зазначає, що вищезазначений період — це «найбільш спірний розділ в історії німецької мови». Ускладнював дискусію також її тісний зв'язок з тезами та теоріями про формування єдиної ранньонововіверхньонімецької літературної мови.

У періодизації Я. Грімма, який виділяв давньовіверхньонімецький, середньовіверхньонімецький та нововіверхньонімецький періоди, не було місця для ранньонововіверхньонімецького, але він називає XIV ст. перехідним періодом, який відзначається становленням мовних закономірностей та змішуванням діалектів.

В основі періодизації, запропонованої Х'юго Мозером, лежить прагнення зближення з політичною та культурною історією. Згідно з його періодизацією після давньонімецького періоду (770 — початок XVI ст.) слідує період пізньої середньовічної німецької мови (1250–1520 рр.), бюргерська мова, в основі якої лежить розмовна мова освічених вищих верств населення, які проживали переважно у містах. У новому німецькому періоді (з 1520 р.) він виділяє старший новонімецький (початок XVI ст. — друга половина XVIII ст.), характерною рисою якого є становлення єдиної літературної мови за допомогою творів Мартіна Лютера. Цей період він поділяє на ранньоновонімецький (1520–1620 рр.), німецький періоду бароко (1620–1720 рр.), німецький періоду Готшеда (1720 р. — остання чверть XVIII ст.). А. Бах відмовляється від означення «ранньонововіверхньонімецький», але виокремлює все ж період з середини XIV до початку XVII ст. Вельс підкреслює перехідний характер вищезазначеного періоду і відповідно описує вищезгаданий період як «перехід до ранньої сучасної німецької мови 1450–1650 рр.», який характеризується виданням перших книг німецькою мовою та кінцем середньовічного періоду. Г. Еггерс обґрунтовує свою періодизацію мови та самотніть періоду переважно екстралінгвістичними факторами: створення канцелярій, зміна форм правосуддя, соціальної структури міст та розвиток економіки, книгодрукування. Ранньонововіверхньонімецька мова, однією з функцій якої Еггерс намагається представити розподіл носіїв мови на верстви, носить, на його думку, бюргерський характер.

Зондереггер на перший план ставить метамовний критерій зрозумілості. Для нього давні тексти XVI, XVII та XVIII ст. добре зрозумілі, незважаючи на значні відмінності у синтаксисі та лексичному складі мови. Бюргерів, ремісників, жителів міст, працівників канцелярій, видавців книг, гуманістів, реформаторів та графіків Зондереггер вважав найважливішими носіями мови даного періоду.

Період, який визначається в історії мови як ранньонововіверхньонімецький, характеризується занепадом влади Високого Середньовіччя: кайзера і католицької церкви. Політична роздробленість на чис-

ленні території, з яких вибудовувалась тогочасна держава, і конфесіональна сегментація як наслідок Реформації відрізняли Німеччину від інших західноєвропейських державних утворень: Франції, Англії та Нідерландів. До цього ж існувала значна різниця в розвитку різних частин багатонаціонального конгломерату «Священна римська імперія німецької нації». В середині цього «футляру», який підтримував юридичну фіктивність феодальної держави, Німеччина не існувала ні як держава, ні як географічна одиниця, ні як політична нація. Численні кордони та кратність правових систем, різна валюта, системи міри та ваги перешкождали розвитку широкої економічної зони та єдиного внутрішнього ринку.

Розвиток німецької літературної мови мав переривчастий характер, відбувалась зміна або й одночасне домінування декількох мовних центрів, які конкурували один з одним. Поліцентризм розвитку німецької мови особливо яскраво проявився у першій половині ранньоновісередньонімецького періоду (XIV–XV ст.). Зміни в економічному, політичному, соціальному і культурному житті Німеччини, які відбувалися саме в цей час, спричинили реорганізацію мовної ситуації.

Перш за все функціональна парадигма німецької мови IX–XV ст. поповнилась новими наддіалектним новоутворенням — міським койне, яке утворилось на основі інтеграційних процесів в усному спілкуванні міст. Поява наддіалектних койне стала результатом негомогенності міського населення: в містах у зв'язку активним науково-технічним процесом, розвитком промисловості та поживленням торгівлі відбувалась комунікація між вихідцями з різних діалектних ареалів. У сільській місцевості головною мовою повсякденної комунікації залишались місцеві діалекти з їх первинними та вторинними ознаками. Незважаючи на те що латинська мова все ще залишалась популярною у вищих сферах комунікації, німецька мова вживалась все ширше, особливо у сфері ділової комунікації. Усвідомлення того, що діалект не може забезпечити повною мірою вирішення нових задач через свою локальну обмеженість, та необхідність в такій мовній формі, яка б отримала визнання у політичній та економічній галузях та мала б визнання далеко за межами окремого міста, зумовили виникнення регіональних наддіалектних варіантів літературної мови.

На півночі та більшій частині Центральної Німеччини широке визнання отримав середньоніжньонімецький варіант літературної німецької мови, який сформувався у XIV ст. на основі міського койне Любека. У період свого розквіту в другій половині XIV ст. та першій половині XV ст. середньоніжньонімецький варіант літературної мови пливав і на регіональні варіанти верхньонімецького ареалу. В інших варіантах літературної мови з'являлась не лише запозичена лексика, пов'язана з торгівлею, але й права термінологія.

У XIV–XV ст. літературна мова наддіалектного типу існувала лише у вигляді регіональних варіантів, які не мали суворої кодифікації і характеризувались відносно великою варіативністю. Вже у другій половині XV ст. сформувались два регіональних варіанти, які існували паралельно і мали високий соціальний престиж — східносередньонімецький та північносередньонімецький. Обидва варіанти отримали визнання далеко за межами їх виникнення і, незважаючи на притаманні кожному специфічні особливості, мали багато спільних рис. Характерною рисою мовної ситуації у Німеччині в XIV–XV ст. був процес інтеграції територіальних варіантів літературної мови. І, як зазначає М.М. Гухман, характеризуючи цей процес, більший вплив мали закономірності того регіонального варіанту, який відігравав більш значущу роль у соціально-економічному та політичному житті всієї країни. Зростаюче політичне та економічне значення сходу Німеччини стало причиною того, що після 1500 р. східносередньонімецький варіант став основою розвитку німецької національної літературної мови.

Питання мовної єдності набули особливого значення у XVI ст. у зв'язку з бурхливими політичними подіями, Реформацією та Великою селянською війною. Боротьба проти феодалізму та засилля римської церкви набула в той час характеру національного революційного руху. Вона охопила всі верстви населення. В ідеологічну боротьбу були втягнуті широкі народні маси, а писемна німецька мова вперше стала мовою пропаганди та агітації для всього населення. Вона широко використовувалась у релігійно-політичних памфлетах, агітаційно-політичних брошурах, сатиричних творах, агітаційних листівках, які були написані у формі віршів, діалогів, а також у прозовій формі.

Як відомо, національно-революційний рух 1524–1525 рр. закінчився поразкою селян та бідноти. Він не зруйнував феодалізм і не привів до національно-політичного об'єднання Німеччини. Тим не менш і в умовах феодальних відносин, які все ж таки збереглися, процес мовної уніфікації не зупинився, а розвивався протягом XVI та XVII ст. Він був пов'язаний з поширенням лютеранської реформації, яка відобразила ідеологію бюргерства.

Важливу роль у становленні та розвитку літературної мови відіграло виникнення друкарства. Це технічне досягнення відкрило нову перспективу для розвитку спільної для всієї території тогочасної Німеччини мови, оскільки воно супроводжувалось перебудовою процесу комунікації. Інформація, яка

до цього була доступною лише обмеженому колу читачів, набула поширення і дала змогу читачам брати безпосередню участь в духовному житті свого часу. Перші видавці книг не лише тиражували книги, але й сприяли взаєморозумінню в галузі культури, піддаючи текст уніфікації та стилістичній обробці, яку вони виконували самі або доручали компетентним особам. Виникнення та розвиток книгодрукування, перш за все перехід від ксилографічного друку до нового друкарського верстата, спричинили революцію у книгарській справі. Друкарні, які вже існували в кафедральних містах, задовольняли потребу в богослужбових книгах, написаних переважно латинською мовою. Але такі чинники, як різке падіння цін на книги з 1470 до 1480 рр., яке значно змінило коло покупців, постійно зростаюче число книг, написаних народною мовою, та реструктуризація попиту сприяли розширенню радіусу впливу друкованої продукції та створили нову форму гласності. Розвиток книгодрукування означав як створення «нових» текстів, так і продовження життя старих текстів. Книги як ринковий продукт без авторських прав, реклами та привабливого вигляду для покупців створили новий тип відносин «автор — адресат». Така важлива та глибока перебудова важливих комунікативних сфер, в яких відбулося подолання мовних бар'єрів між широкими масами населення шляхом щонайменше пасивного оволодіння надрегіональною формою мови, сприяло процесам асиміляції мови та створенню літературної мови.

Підприємницький інтерес видавців полягав у викоріненні з писемної мови чітко виражених рис, притаманних певному діалекту. Чим більше друкарям це вдавалося, тим більше шансів вони мали продавати свою літературу у всіх регіонах Німеччини. Вже ті факти, що до 1582 р. з дев'ятнадцяти працюючих у Відні друкарів лише один був урожденцем цього міста, а видавець Кобергер мав більш ніж тринадцять друкарень в різних містах Центральної та Південної Німеччини, свідчать про тенденцію до створення спільної для території всієї Німеччини мови.

У XVI ст. ще більше друкарських варіантів мови, залежно від місцевості і видавця, конкурували між собою. З урахуванням великої кількості дублювань розрізняють південно-східний варіант (Відень, Інгольштадт, Мюнхен), швабський (Аугсбург, Ульм, Тюбінген), верхньорейнський (Страсбург, Базель), швейцарський (Цюріх), західносередньонімецький (Майнц, Франкфурт, Кельн), східнофранкський (Нюрнберг, Бамберг) та східносередньонімецький (Лейпциг, Віттенберг).

Значення книгодрукування для розвитку літературної мови не обмежувалось лише стимулюванням процесу мовної уніфікації. На відміну від мови канцелярій, яка була зорієнтована на офіційно-ділову сферу письмової комунікації, мова перших друкованих книг мала поліфункціональний характер. Видавались різні за змістом та жанром книги: від наукових праць до художньої літератури. Зростає кількість історичних хронік і повістей про історичні події на німецькій мові. Вже з кінця XV ст. розвивається німецька художня проза — в народних книгах, в прозаїчних перекладах середньовічної лицарської поезії, здійснювались також переклади античної та сучасної європейської літератури. Популярністю користувалась релігійна та релігійно-дидактична література різних жанрів — Євангелія, життя святих та християнські легенди, проповіді, повні переклади Біблії. В епоху Реформації та Селянської війни великою популярністю користувалась релігійно-полемічна та політична література німецькою мовою, яка відображала актуальні питання сучасності. Згідно з образним висловлюванням М.М. Гухман, «поява масової агітаційної літератури вдихнула нове життя в письмову літературну мову». Книгодрукування, охоплюючи різноманітні матеріали та адресуючи свою продукцію різним соціальним групам населення, стимулювало відхід від офіційно-ділового стилю канцелярій та розширення сфер застосування літературної мови.

Так, у протестантських церквах німецька мова використовується під час богослужінь. Все більше усвідомлюється зв'язок між вживанням певної мови та її впливом на читача чи слухача: хочеш вплинути на співрозмовника — розмовляй на його мові. Нова поліфункціональна роль, яку була покликана відігравати рідна мова в рамках національної комунікації, вимагала її подальшої уніфікації і росту соціального престижу. Уніфікація передбачала поступове подолання територіальних розбіжностей. Два домінуючих варіанти німецької літературної мови, які протистояли один одному, — південно-східний та східносередньонімецький — все тісніше переплітались один з одним.

Книгодрукування до сьогодні відіграє важливу роль у розвитку літературної мови, яка і в наш час спирається на друковану літературу. І саме книжково-писемна німецька мова вважається нормою, оскільки розмовна мова навіть освічених людей різних областей і соціальних верств населення суттєво відрізняється.

Саме в ранньонімецький період продовжився розвиток граматичної структури мови в тому напрямку, який визначився ще у середньовічній німецькій мові, зародилася в основних своїх рисах звукова система сучасної німецької мови, а також система сучасної орфографії, значного розвитку набули лексика, орфографія та стилістична система сучасної німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. История немецкого языка : учеб. пособ. / автор-сост. В.Г. Нугаев. — Уфа : Изд-во БашГПУ, 2002. — С. 22–23.
2. Philipp G. Einführung in das Frühneuhochdeutsche Sprachgeschichte.— Grammatik : Heidelberg, 1980. — S. 112–125.
3. W. Besch. Die Entstehung und Ausformung der neuhochdeutschen Schriftsprache, Standardsprache, Sprachgeschichte/ O. Reichmann, St. Sonderegger. — Berlin; New York, 1985. — S. 78–80.
4. Москальская О.И. История немецкого языка / О.И. Москальская. — Л.: Учпедгиз, 1959. — С. 41.
5. Polenz Peter. Geschichte der deutschen Sprache. P. Polenz. — Berlin. — S. 80–82.
6. Гухман М.М. История немецкого языка XVI–XVIII вв. / М.М. Гухман, Н.С. Семенюк, Н.С. Бабенко. — М., 1984. — С. 51.

В статье рассматривается история становления и развития немецкого литературного языка в ранненововерхненемецкий период, раскрыты проблемы периодизации, определения его хронологических рамок и содержания. Осуществлен анализ исторических и социально-политических предпосылок становления общенемецкой языковой нормы. Описано влияние экстралингвальных факторов на развитие языка, универсализацию лексики, грамматики, выбор стилистических средств.

Ключевые слова: ранненововерхненемецкий период, языковая норма, история языка.

The article deals with the formation and development of German Language during the early new high German period. The paper tackles the issues concerning chronological boundaries of the said period. The analysis of historical and socio-political conditions for emergence and development of the Standard German language norm is carried out. The influence of historical and socio-political extralingual factors on the language development, the universalization of vocabulary, grammar and the choice of stylistic means are described.

Key words: Early new high German period, language norm, history of language.

УДК 82.03:82.08

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНОГО РЕДАКТОРА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

Іваницька М.Л.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто діяльність літературної редакторки німецького видавництва “Suhrkamp” Катаріни Раабе та її роль у популяризації української літератури в німецькомовному соціокультурному просторі. Висвітлено принципи її роботи з перекладачами, продемонстровано тактичні рішення, підкреслено її функцію як міжкультурного посередника.

Ключові слова: літературний редактор, перекладацьке поле, літературний трансфер, перекладач, міжкультурний посередник.

Перекладознавці, традиційно концентруючись на зіставному аналізі першотвору і його перекладу, зазвичай припускаються помилки, вважаючи опублікований текст перекладу маніфестацією страгетії певного перекладача. Наші дослідження дають усі підстави вважати, що досить велика частка аналізованих перекладацьких рішень приймається під впливом видавця або як компроміс між перекладачем та літературним редактором. Особливого розмаху цей процес набирає зі зростанням комерціалізації видавничого бізнесу останнім часом. Тому **мета нашої розвідки** — виявити вплив літературного редактора на переклад і відповідно на його успішну рецепцію цільовою соціокультурою.

Оскільки вихід перекладної української літератури на німецький літературний ринок є на сьогодні важливою складовою інтеграції України до європейського культурного простору і важливим джерелом інформації про українську державу, культуру й літературу на німецькомовних теренах, **актуальним** буде висвітлення ролі літературного редактора саме в контексті українсько-німецького перекладу. Для досяг-